

Talen in contact, talen in contrast

Recensies en signaleringen

Talen in contact

Nicoline VAN DER SYS. *Groot Leenwoordenboek*. [Omslagondertitel: *De invloed van andere talen op het Nederlands*.] – Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 2005, 24,5 x 17, geb., 684 p., ISBN 90-6648-976-6, (boek met bijbehorende cd-rom) € 55.

Het Nederlandse taalgebied is omringd door krachtige burenen. Mede door de ligging op het kruispunt van culturen, heeft het Nederlands in de loop der eeuwen heel veel woorden uit vreemde talen ontleend. De tijdelijke of definitieve opname in onze taal van duizenden woorden van zeer diverse origine is een ruim onderwerp, dat in dit werk¹ voor het eerst in zijn globaliteit behandeld wordt. N. van der Sys presenteert het corpus op een heel overzichtelijke en tegelijk boeiende manier, met ruime aandacht voor de cultuurhistorische context. De auteur brengt het overzicht van diverse types van ontleningen uit *alle* brontalen. De opgave van de uitspraak d.m.v. translitteraties en niet m.b.v. van fonetische tekens is een bewuste keuze: het boek is immers voor een grote groep taalliefhebbers bedoeld.

De uitvoerige inleiding geeft een duidelijke voorstelling van de omvang en de diversiteit van het corpus en belicht de taalkundige approach ervan. Over hoeveel leenwoorden gaat het eigenlijk? Bij nader inzien zijn er heel wat meer leenwoorden dan men zou vermoeden. Alle woorden uit de zin “Studenten kopen performante computers” zijn leenwoorden, ook het werkwoord *kopen* (< Lat. *caupo*), dat volledig ingeburgerd is en niet meer als leenwoord herkend wordt. Naargelang van het gehanteerde criterium bestaat zes tot eenendertig procent van ons lexicon uit leenwoorden! De meeste zijn uit het Frans ontleend, hoewel de periode waarin Nederlandssprekenden met het Latijn in aanraking kwamen veel langer geduurd heeft dan de periode met Frans nabuurschap. In de twintigste eeuw, wanneer het Latijn al lang een dode taal was, werden nog nieuwe Latijnse woorden gecreëerd, bijv. *carburator* en *tabulator*, die internationaal gebruikt worden.

Het leenverkeer is overigens een complex proces, dat in enkele gevallen in twee richtingen verloopt: “we hebben aan het Frans *bolwerk* en *mannekijn* ‘mannelijke’ geleend, en dit als *boulevard* en *mannequin* teruggeleend” (p. 38). Ontleningen gebeuren vaak indirect, via een taal die als doorgeefluik fungeert. Honderden Griekse woorden zijn via het Latijn in het Nederlands terechtgekomen. Het grootste aantal bij ons gebruikte Arabische termen is via het Spaans en het middeleeuws Latijn, in mindere mate via het Italiaans, doorgegeven. Geregeld zijn ze vanuit deze talen eerst in het Frans terechtgekomen en vandaar naar het Nederlands gegaan.

Andere aspecten die in de inleiding aan de orde komen, zijn de verschillende soorten ontleningen,² de redenen waarom woorden uit andere talen overgenomen worden, het onder-

¹ Het boek is een herziene uitgave van N. VAN DER SYS, *Leenwoordenboek: de invloed van andere talen op het Nederlands* (Den Haag, SDU, 1996, XXXIII-921 p., ISBN 90-75566-05-0).

² Betekenisontleningen, vertalende ontleningen, leenwoorden en geleende uitdrukkingen ...

scheid mondeling vs. schriftelijk lenen,³ de toename van de taalcontacten na W.O. II, de datering van de ontleningen en de (wisselende) perceptie van het fenomeen. De oudere lezers van het tijdschrift herinneren zich ongetwijfeld dat er ooit weerstand bestond tegen de term *punaise*, die gaandeweg meer en meer getolereerd werd en nu meer gebruikt wordt dan *duimspijker*. Puristische reflexen komen vaker voor in (en kort na) periodes van bezetting en oorlog. Beide wereldoorlogen hebben de internationale uitstraling van de Duitse terminologie sterk afgeremd.

Het eerste hoofdstuk brengt een levendige presentatie van de leenwoorden, geleende woorddelen en uitdrukkingen in het Nederlands. Eerst worden de oudste ontleningen gegeven, uit het Keltisch en het Latijn, dan de latere uit het Romaans, Germaans en de overige talen. De indeling is voor iedere taal dezelfde. In de "Cultuurhistorische achtergrond" worden de contacten tussen de Nederlanden en het land van de brontaal beschreven; daarop volgt het overzicht van de leenwoorden, zoveel mogelijk in chronologische volgorde. Speciale aandacht krijgen geleende woorddelen (affixen, *marathon-* en *mammoet-* in diverse samenstellingen e.d.) en geleende uitdrukkingen (*idée fixe*, *savoir-vivre*). De lezer verneemt of de leenwoorden rechtstreeks uit de brontaal doorgegeven werden dan wel via een doorgeeftaal. In dit eerste hoofdstuk is de taalkundige component voortdurend gelinkt aan de beschavingsgeschiedenis: nieuwe termen verwijzen naar nieuwe c.q. van andere volkeren overgenomen technieken, gebruiken, producten, kunstvormen e.d.

De leenvertalingen komen in het tweede hoofdstuk, in dezelfde volgorde (Keltisch, Latijn ...), aan de beurt. Omdat het Nederlands veel samengestelde woorden kent, zijn de "eenwoordvertalingen" talrijk. De auteur maakt een onderscheid tussen gedeeltelijke (*aha-ervaring* < Duits *Aha-Erlebnis*), integrale (*hoofs* < Fr. *courtois*; *almachtig* < Lat. *omnipotens*) en uitgebreide, d.w.z. geëxpliciteerde vertalingen (*alvleesklier* < Gr. *Pancreas*; hoofdstuk < Lat. *caput*). De "meerwoordvertalingen" zijn eveneens gedeeltelijke (*goede sier maken* < Oudfr. *faire bonne chiere*) of volledige omzettingen (*het hof maken* < Fr. *faire la cour*). Veel leenvertalingen komen in meerdere talen voor (Eng. *railway*, Fr. *chemin de fer*, It. *ferrovia*, Sp. *Ferrocarril* ...) en vormen een groeiende categorie "internationalismen".

Hoofdstuk drie behandelt diverse types van betekeniswijzigingen. In het geval van leenwoorden gaat het vaak om een betekenisuitbreiding (*cel* < Lat. *cella*, 'klein vertrek, kloostercel', maar naderhand ook 'gevangeniscel', 'lichaamscel') of inkrimping (*ordinair* < Fr. 'gewoon', maar nadien uitsluitend 'gemeen, laag bij de grond'). Betekenisontlening is een minder zichtbare interactie tussen talen. Een voorbeeld ter illustratie: het Nederlandse woord *stem*, dat aanvankelijk het 'stemorgaan' betekende, kreeg naar analogie met het Franse woord *voix* de bijkomende betekenis 'stem bij verkiezingen'.

De twee laatste hoofdstukken van het *Leenwoordenboek*, de (bijna duizend achthonderd) noten bij alle hoofdstukken en de bibliografie zijn niet in de papieren versie opgenomen. De lezer vindt ze in de integrale versie van de publicatie op cd-rom.

Het vierde hoofdstuk bestudeert de klank- en vormveranderingen die leenwoorden ondergaan. Het is ondoenbaar om dit deel samen te vatten of zelfs om er de grote lijnen van te schetsen. Tussendoor verneemt de lezer dat de plaats van de klemtoon iets kan zeggen over de ouderdom van een leenwoord. Voorts zijn de aan het Frans ontleende termen *arrest*, *kasteel* en *kust* interessante specimina omdat het behoud van de *s* voor de medeklinker *t* aantoonde dat het om oude leenwoorden gaat: in het Frans werd die *s* vanaf het einde van de

³ De auteur belicht eveneens de aanpassing van de leenwoorden aan het articulatiepatroon en de spellinggewoonten van het Nederlands.

XIIe eeuw niet meer uitgesproken. Het hoofdstuk bevat interessante en tegelijk geestige observaties rond volksetymologie.

Het vijfde hoofdstuk ten slotte behandelt woorden die meer dan eenmaal ontleend werden, doorgaans met verschillende betekenissen. De oudste van de twee varianten (*zerk, beschuit, pluis*) is uiteraard minder herkenbaar dan de latere (*sarcofaag, biscuit, pluche*). De duetten gaan vaak terug tot verschillende talen (*compote* < Fr. en *compost* < Eng.; *magistraal* < Lat. en *mistral* < Fr. < Prov.). In het Nederlands zijn er verschillende “drielingen” (*teil, tichel, tegel* < Lat. *tegula*), “vierlingen” (*loods* < Oudfr., *loge* < Fr., *loggia* < It., *lobby* < Eng.) en zelfs enkele “vijfelingen” ...

Het *Leenwoordenboek* wordt besloten door een alfabetisch register van alle leenwoorden, met opgave van de brontaal en de vindplaats in het werk. Op de cd-rom wordt de (cumulatieve) index gevolgd door een per brontaal⁴ opgesplitst register. Vanuit de registers op de cd-rom kan men doorlinken naar de passages die de gerepertorieerde term behandelen.

Door de massale aanwezigheid van Latijnse en Franse termen in onze taal is het *Leenwoordenboek* buitengewoon interessant en revelerend voor romanisten. Daarbij komt dat heel wat aan het Engels ontleende woorden (*detective, establishment, saven* ...) een Franse oorsprong hebben, wat het Romaanse aandeel nog verhoogt.

Spaans

Jan SCHROTEN. *Variaties en grenzen van het Spaans*. Derde, herziene druk. – Bussum, Coutinho, 2005, 24 x 17, 132 p., ISBN 90-6283-480-9, € 17,50.

*Variaties en grenzen van het Spaans*⁵ is een algemene oriëntatie op de achtergronden van de verscheidenheid van de wereldtaal. Het boek legt bondig en bevattelijk uit hoe het Spaans uit het Latijn is ontstaan en hoe het zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld en gediversifieerd zonder evenwel zijn eenheid te verliezen.

Het Castiliaans, waarin invloeden van o.a. het Arabisch merkbaar zijn, was aanvankelijk een streektaal, die als gevolg van de *Reconquista* gaandeweg in grotere delen van het Iberisch schiereiland gesproken werd en mede dank zij een sterke literaire traditie internationale uitstraling kreeg. Het Spaans, zoals de nationale taal genoemd werd, verdrong de meeste inheemse talen van de koloniën; de overzeese *hispanidad* vertegenwoordigt nu overigens zowat negentig procent van de wereldwijde Spaanstalige gemeenschap.

De publicatie belicht de kenmerkende verschillen tussen het Castiliaans en twee verwante streektalen (die een opleving kennen), nl. het Catalaans en het Galicisch. Er gaat ook aandacht naar het vroegere en het huidige taalbeleid ten aanzien van deze talen en het Bas-kisch. De bijzondere varianten van het Spaans in Latijns-Amerika⁶ komen aan de orde, net zoals het ontstaan en de typische kenmerken van het Papiamentu. Voorts behandelt de auteur taalvariëaties bij emigranten, zoals bij de *hispanics* in de Verenigde Staten.

⁴ De lezer kan zesentachtig verschillende brontalen aanklikken. Dat hoge aantal houdt verband met diverse opsplitsingen (diachronisch: Frans, Oudfrans; dialecten vs. standaardtaal: Frans, Picardisch, Waals).

⁵ De inhoud van de vorige uitgaven (1985¹, 22 x 14, 122 p.; 1994², 22 x 14, 150 p.) werd geactualiseerd.

⁶ Geografische verschillen en sociale varianten (zoals *lunfardo*, het in Buenos Aires ontstane Spaanse jargon, waarin *vesre* – de pendant van het Franse *verlan* – voorkomt).

De auteur illustreert het exposé met talrijke voorbeelden, waarvan er verschillende uitgewerkt zijn in “kaderteksten”. De verwijzing naar concrete taalverschijnselen en taaltoestanden verhoogt de toegankelijkheid van het boek, dat een ruim publiek van lezers met taalkundige belangstelling kan boeien. De literatuurlijst achterin vermeldt de belangrijkste grammatica’s en woordenboeken evenals de meest bekende en toegankelijke publicaties i.v.m. de in het boek behandelde thema’s.

M.ª Ángeles PALOMINO. *¿Cómo se dice? Vocabulaire thématique illustré. Français/Espagnol, Espagnol/Français.* – Paris, Ellipses - Édition Marketing, 2005, 19 x 14,5, 255 p., ISBN 2-7298-1152-4, € 8,50.

Met de regelmaat van de klok brengt uitgeverij Ellipses (woordenschat)leermiddelen voor diverse in Frankrijk onderwezen vreemde talen. Het Spaans bezet een prominente plaats in het aanbod.

Vorig jaar publiceerde het bedrijf o.m. *¿Cómo se dice?* Het boek bestaat uit twee delen, Frans-Spaans en omgekeerd, met dezelfde hoofdstukken in precies dezelfde volgorde. Het enige verschil tussen beide delen, behalve de omwisseling van de kolommen, is de alfabetische schikking van de woorden. Nederlandssprekende studenten kunnen met de publicatie efficiënt en heel bewust tegelijk Spaans en Frans vocabulaire leren. Zij zien meteen welke woorden voor Franstaligen transparant zijn (*paisaje/paysage*) en welke items extra aandacht vragen (*mapa/carte; rebaño/troupeau*).

Het boek bestaat uit (tweemaal) twaalf hoofdstukken, met verdere onderverdeling, over de gebruikelijke thema’s van het dagelijkse leven. De auteur zorgde voor een maximale overzichtelijkheid door in alle rubrieken i.v.m. losse woorden het lexicon per woordsoort samen te brengen.⁷ Het aangereikte taalmateriaal⁸ wordt praktijkgerichter naarmate het boek vordert. In de eerste, meer algemene hoofdstukken over de mens en zijn omgeving staan bijv. lijsten beroepen, dieren, vogels en verre landen, waarvan er heel wat buiten het frequent gebruikte lexicon vallen. Verder in het boek, bijv. in de hoofdstukken over wonen, voeding, kleding en vrijetijdsbesteding, beantwoordt het aanbod⁹ beter aan de behoeften van de modale student.

Leon GILLET, Brigitte LUYTEN. *Spaans. Voorzetsels herbekeken. Werkboek.* – Gent, Academia Press, 2005, 24 x 16, 143 p., ISBN 90-382-0869-3, € 12.

Het praktische oefenboek sluit aan op *Spaans. Voorzetsels herbekeken* van hetzelfde auteursduo.¹⁰

De meeste aandacht gaat naar de enkelvoudige voorzetsels, waarvan het gebruik apart (*a, ¿a acusativo o no?, contra ...*) of in contrast met andere preposities (keus tussen bijv. *en*

⁷ Het ontbreken van voorbeeldzinnen verhoogt de overzichtelijkheid maar komt de levensechtheid niet ten goede.

⁸ Het omvat ruim drieduizend achthonderd woorden maar slechts tweehonderdenvier uitdrukkingen of woordverbindingen.

⁹ Door de losse omgang met keuzecriteria kunnen halfgevorderde studenten in *¿Cómo se dice?* praktische woorden oppikken, waar leermiddelen vaak aan voorbijgaan. Enkele voorbeelden: *el mote* (bijnaam), *el taquillero* (loketbediende, kaartjesverkoper), *el barrendero* (straatveger), *el polígono industrial* (industriezone), *el imperdible* (veiligheidsspel).

¹⁰ V. de bespreking in *Romaneske*, 30ste jg, 2005, nr. 4, p. 57.

en *sobre, hacia* en *hasta, para* en *por*) ingeoefend wordt. In de afdeling enkelvoudige voorzetsels zijn vier thematische oefenreeksen (prijs-, tijd-, plaatsbepaling, beweging - richting - afstand) opgenomen alsook opgaven over het gebruik in specifieke combinaties (betrekkelijke bijzinnen; werkwoorden gevolgd door vaste voorzetsels). Een batterij synthese-oefeningen rondt dit onderdeel af.

Er is één langere opgave m.b.t. de samengestelde voorzetsels, nl. een invuloefening waarin de student vijftientig *locuciones prepositivas* zoals *además de, en cuanto a, conforme a, en favor de* in de juiste zinnen moet plaatsen.

De afwisseling van vertaalzinnen en invuloefeningen, aangevuld met enkele andere werkvormen (substitutieopdrachten, meerkeuzevragen), zorgt voor wat variatie. Het leermiddel traint en toetst een vaak onderschat onderdeel in taalopleidingen. Achter in het boek vindt de gebruiker verklarende woordenlijsten voor de opeenvolgende oefeningen evenals een correctiesleutel. Het oefenboek is dan ook geschikt voor collectief gebruik in lesverband en voor zelfstudie.

Hugo Sonnevile

Jean-Marie Apostolidès

Cyrano, qui fut tout et qui ne fut rien

Paris-Bruxelles, Les Impressions Nouvelles, 2006, ISBN 2-87449-007-5, 160 p., 18 euros

Il faut construire l'hacienda

Paris-Bruxelles, Les Impressions Nouvelles, 2006, ISBN 2-87449-010-5, 80 p., 12 euros

Professeur de dramaturgie et de littérature française à l'université de Stanford (Californie) et partant observateur privilégié, car mi-proche mi-distant, des métamorphoses de la vie hexagonale, Jean-Marie Apostolidès est un des meilleurs représentants de ce qu'il est convenu depuis un certain temps de nommer *l'histoire culturelle du contemporain*. Sa palette est d'une largeur et d'une profondeur tout à fait exceptionnelles, reliant sans le moindre accroc l'histoire proprement dite (avec une série de livres sur la représentation du pouvoir monarchique absolu, qui ont assis sa réputation dès les années 1980), la culture populaire au sens large du terme (avec notamment plusieurs volumes sur Tintin, dont il est, avec Benoît Peeters et Pierre Fresnault-Deruelle, fin connaisseur) et la réflexion politique et culturelle tout court (essentiellement avec des travaux sur le sentiment d'appartenance nationale, d'une part, et, d'autre part, le situationnisme, qui le fascinait bien avant qu'il ne revienne à la mode).

Cette ouverture au pluriel du monde ne conduit pourtant guère à l'éparpillement du regard de l'analyste. Comme l'exige le point de point de l'histoire culturelle – une spécialité du reste beaucoup plus française que ne le savent bien des Français, qui se plaignent peut-être à tort d'avoir été tenus dans l'ignorance du grand mouvement anglo-saxon des *cultural studies* –, ce sont les phénomènes de rupture et de transmission culturelles qui se trouvent au cœur de

la pensée de Jean-Marie Apostolidès, quels qu'en soient les sujets, les styles ou les genres particuliers. Mais il convient d'être ici un peu moins vague ou général : au centre de ce centre surgit toujours la question lancinante des *mutations* de la culture française, c'est-à-dire de la culture de la France, et des possibilités ou impossibilités de réagir à ses *crises à répétition*.

Deux nouvelles publications, très différentes l'une de l'autre mais l'une comme l'autre tout à fait fascinantes, apportent maintenant une nouvelle illustration de ces hantises fondamentales. Tant *Cyrano, qui fut tout e, qui ne fut rien* que *Il faut construire l'hacienda* prolongent en effet la méditation de l'auteur sur les rapports inhérents entre culture et représentation, entre pouvoir et dramaturgie, entre sentiment d'appartenance et parole littéraire. Le premier livre s'y prend par le biais d'un regard historique sur un des sommets de la culture *bourgeoise* (comme on ne disait pas encore à l'époque), la célèbre pièce d'Edmond de Rostand. Le second le fait via la rencontre imaginaire de deux manières de faire la *révolution* (et ce terme aussi peut faire l'objet de bien des controverses).

De *Cyrano, qui fut tout et qui ne fut rien*, que dire d'abord si ce n'est l'étonnement qu'un tel livre n'ait jamais été écrit ? Peu de textes autres que celui de Rostand ont eu un tel impact sur la culture française dans son ensemble, dont il formule l'essence (en l'occurrence « une certaine idée du panache ») tout en la rendant de nouveau, après la défaite contre la Prusse, digne d'être aimée, admirée, imitée, malgré – mais sans doute aussi à cause de – l'échec du protagoniste et sa tragédie personnelle. Pour Jean-Marie Apostolidès, *Cyrano* articule de manière paradigmatique – parce que juste et parce que littéraire en même temps – ce qu'il appelle le mythe français. L'étude méticuleuse de la pièce de Rostand, qui comble un vide criant tellement sont rares les vraies recherches en la matière, est développée en deux directions. Historique d'abord, avec la lecture fouillée, toujours claire et éclairante, des aspects majeurs de la pièce et de ses rapports avec la culture de son époque. Philosophique ensuite, avec la mise à nu de l'effacement progressif du mythe de *Cyrano* (et partant du mythe français lui-même !) dans la culture française contemporaine, impuissante à réinventer les nouveaux mythes dont elle a besoin au moment même où les Français se sentent mis à l'écart de l'histoire du monde.

Il est évidemment très tentant de lire *Il faut construire l'hacienda*, qui paraît simultanément, à la lumière des thèses sur l'importance du mythe, c'est-à-dire, en dernière instance, de la littérature. Imaginant une rencontre – elle-même authentique, même si tout détail en manque – entre Ivan Chtcheglov, un situationniste dit mineur qui a passé la plus grande partie de sa vie adulte en asile psychiatrique, et Pierre-Elliott Trudeau, le futur premier ministre du Canada, puis situant cet événement à un tournant décisif de la vie des deux hommes, le premier sur le point de sombrer pour de bon dans la folie et le mutisme, avant même que débute vraiment l'action de ses amis situationnistes, le second à quelques pas d'une prise de pouvoir qui allait changer la face de son pays, Jean-Marie Apostolidès fait entrer dans l'arène deux conceptions du changement, la révolution silencieuse de l'homme politique et la non-révolution de l'enragé, pour suggérer avant tout la minceur de la cloison qui les sépare. Le dialogue des deux hommes, qu'Apostolidès évoque sans nul manichéisme et sans jamais céder aux faciles tentations de l'exagération, fait vivre par courtes scènes enchaînées une de ces ruptures qui font l'histoire mais que seule la fiction littéraire est capable de faire voir.

Constituant un véritable diptyque, parlant du passé au travers du présent et inversement, *Cyrano qui fut tout et qui ne fut rien* et *Il faut construire l'hacienda* offrent une autre façon d'écrire l'histoire culturelle du contemporain. On peut seulement espérer que l'exemple d'Apostolidès, et plus encore le brio de son ouverture des faits historiques à l'interprétation philosophique *en même temps* qu'à la spéculation fictionnelle, trouveront de nombreux lecteurs, puis de nombreux émules.

Jan Baetens

 Uitbetaling van reprografierechten

VEWA, Vereniging van Educatieve en Wetenschappelijke auteurs vzw & cvba

De Auteurswet van 30 juni 1994 staat toe dat er van een beschermd werk kopieën gemaakt worden voor persoonlijk, intern of didactisch gebruik. Daartegenover staat een financiële vergoeding voor de auteur, de zogenaamde reprografievergoeding of kopieervergoeding.

Vewa keert deze reprografierechten uit aan haar leden, educatieve en wetenschappelijke auteurs. Dit jaar zal Vewa de geïnde reprografierechten voor het jaar 2005 verdelen.

Om in aanmerking te komen voor reprografierechten kan u zich aansluiten bij Vewa en aan Vewa het aantal bladzijden, gepubliceerd tijdens het jaar 2005, meedelen, d.m.v. een aangifteformulier (zie onze website).

Voor meer informatie kan u steeds terecht op ons secretariaat of onze website.

Vewa ❖ Prof. Roger Blanpain (Voorzitter) ❖ Klein Dalenstraat 46 ❖ 3020 Herent
Tel.: 016/499.493 ❖ Fax: 016/480.921 ❖ E-mail: vewa@cer-leuven.be
<http://www.cer-leuven.be/vewa/index.htm>